

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS
SCHOOL OF LETTERS

MSC PROGRAMME IN COUNSELLING AND CAREER GUIDANCE

LABORATORY OF EXPERIMENTAL PEDAGOGY

CENTERS FOR VOCATIONAL GUIDANCE AND COUNSELLING

PROCEEDINGS OF THE 1ST INTERNATIONAL CONFERENCE

ATHENS (23-25-1-04)

**PROMOTING NEW FORMS OF WORK ORGANIZATION AND OTHER
COOPERATIVE ARRANGEMENTS FOR COMPETITIVENESS AND
EMPLOYABILITY**

With the Support of the European Committee

ATHENS 2004

Editorial Committee:

Christina NOVA-KALTSOUNI,
Assoc. Prof. of the
University of Athens
Michalis KASSOTAKIS, Prof. of the
University of Athens

Copyright: University of Athens

CONTRIBUTORS

ASHFORD Nicolas
 CHIOTAKIS Stelios
 De HERTOG Friso
 DEKKER Ronard
 FITZIMMONS Mike
 GAVROGLOU Stavros
 GEKAS George
 GEORGOULAS Stratos
 HAGUE Jeremy
 HUZZARD Tony
 JECCHINIS Chris
 KASSOTAKIS Michael
 KATSANEVAS Theodoros
 KLEINKNECHT Alfred
 KORRES Georgios
 LADERRIERE Pierre
 LATNIAK Erick
 LAUNIKARI Mika
 MORRIS Jo
 MOURIKI Alik
 NAGOPOULOS Nikos
 O' KELLY Kevin
 PATINIOTIS Nikitas
 POMONI Evagelia
 POMONIS Theodoros
 TEFANIDIS Andreas
 THAKE Anne-Marie
 TOTTERDILL Peter
 TOUMBAS Lambros
 TSIPOURI Lena
 TSOMBANOGLOU Georgios
 VITSILAKI Chrysi

NATIONAL AND KAPODISTRIAN
 UNIVERSITY OF ATHENS
 SCHOOL OF LETTERS

MSC PROGRAMME IN
 COUNSELLING AND CAREER
 GUIDANCE

LABORATORY OF
 EXPERIMENTAL PEDAGOGY

PROCEEDINGS OF THE 1st
 INTERNATIONAL CONFERENCE
 ATHENS (23-25-1-04)

**PROMOTING NEW FORMS OF
 WORK ORGANIZATION AND
 OTHER COOPERATIVE
 ARRANGEMENTS FOR
 COMPETITIVENESS AND
 EMPLOYABILITY**

With the Support of the European
 Commission

ATHENS 2004

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: *Jecchinis Chris*, Professor Emeritus of Economics at Lakehead University of Ontario-Canada, Corresponding Member of the European Academy of Arts, Sciences and Humanities

Vice President: *Kassotakis Michael*, Professor at the University of Athens
 O'Kelly Kevin: Visiting Research Fellow at the University of Limerick, Former Manager of Research of European Foundation

Members

Andreasen Lars-Erik: European Commission (Administrator Principal)
Bezevegis Elias, Professor at the University of Athens
Giannitsas Nikolaos, Professor at the University of Athens
Dellasoudas Lavrentios, Professor at the University of Athens
Zisimopoulos Agelos, Vice President of the National Centre for Career Guidance (Greece)
Karantinos Dimitrios, Researcher at the National Research Centre (Greece)
Katsanevas Theodoros, Professor at the University of Piraeus
Kroustalakis Georgios, Professor at the University of Athens
Lambraki-Paganou Alexandra, Professor at the University of Athens
Nova-Kaltsouni Christina, Associate Professor at the University of Athens
Sidiropoulou-Dimakakou Despoina, Assistant Professor at the University of Athens
Tsipouri Lena, Associate Professor at the University of Athens
Psacharopoulos Georgios, Member of the Hellenic Parliament

ORGANISING COMMITTEE

President: *Nova-Kaltsouni Christina*, Associate Professor at the University of Athens

Members:

Kassotakis Michael, Professor at the University of Athens
Marmarinos Jannis, Associate Professor at the University of Athens
Sidiropoulou-Dimakakou Despoina, Assistant Professor at the University of Athens
Tsipouri Lena, Associate Professor at the University of Athens
 Dr. *Fakiolas Nikolaos*, Research Fellow at the National Research Centre (Greece)

Contens

Foreword, Chris JECCHINIS
Note for the Readers
Summaries of the Opening Session

I. PLENARY SESSION

Chris JECCHINIS
Kevin O' KELLY

II PLENARY SESSION

Frizo de HERTOOG /Tony HUZZARD/ Jeremy HAGUE
Nikolas ASHFORD

III PLENARY SESSION

Peter TOTTERDILL
Lena TSIPOURI
George GEKAS

III PLENARY SESSION

Jo MORRIS
Ronald DEKKER/ Alfred KLEINKNECHT
Erich LATNIAK

IV PLENARY SESSION

Pierre LADERRIERE
Theodoros KATSANEVAS (*this document*)
Michael KASSOTAKIS

V PLENARY SESSION

Mike FITZIMMONS
Andreas STEFANIDIS
Anne- Marie THAKE
George TSOMBANOGLU/George KORRES
Lambros TOUMBAS

VI PLENARY SESSION

Mika LAUNIKARI
Chrisi VITSILAKI
Nikitas PATINIOTIS/ Stavros GEORGOULAS

VII PLENARY SESSION

Níkos NAGOPOULOS
Theodoros POMONIS/ Evagelia POMONI

CLOSING REMARKS, Chris JECCHINIS

Note: all the conference documents are free to download in PDF format from:
<http://www.ergastirio.ppp.uoa.gr/ereyna/ekdiloseis.html>

PERSPECTIVES OF THE LABOUR MARKET AND EMPLOYABILITY

Theodoros KATSANEVAS, Professor of the University of Piraeus

Abstract

The article outlines briefly the complexity of causes of unemployment in Greece, according to the author's beliefs, an exceptional factor being that of the unbalanced relationship amongst the existing educational system and labour market needs. This is due to the fact that education in Greece is mainly based upon theoretical knowledge, while professional training, career guidance and active labour market policies are underdeveloped. Policy measures to confront the problem are proposed based on the analysis of its causes. Economic growth at a level above 3% per year, combined with a better adjustment of the educational system in accordance with labour market needs, as well as a modernization of the other specific variables noted above, appear to be the most suitable confrontation of the problem.

Η ανεργία, η μεγάλη μάστιγα της εποχής μας, οφείλεται σε πολλαπλά και πολυδιάστατα αίτια. Σε γενικές γραμμές, μπορεί να αποδοθεί στην ταχεία συρρίκνωση του αγροτικού τομέα, στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, στις ανελαστικές εργασιακές σχέσεις και στην μακροχρόνια ύφεση της οικονομίας σε συνδυασμό με τις αντιπληθωριστικές και περιοριστικές πολιτικές. Αλλά το κύριο αίτιο, ο βασικός πυρήνας της ανεργίας ειδικότερα στην Ελλάδα, οφείλεται, κατά την άποψη μας, στην αναντιστοιχία του εκπαιδευτικού μας συστήματος με την αγορά εργασίας, είναι δηλαδή διαρθρωτικής μορφής.

Στο σύνολο του 10% περίπου της ανεργίας στη χώρα μας, το μισό ποσοστό, το 5% περίπου, εκτιμούμε ότι οφείλεται στην επιλεγόμενη διαρθρωτική - εκπαιδευτική ανεργία, που μπορεί να θεωρηθεί ως η δίδυμη αδερφή της τεχνολογικής ανεργίας. Οι βασικές αιτίες αυτού του φαινομένου στην περίπτωση της χώρας μας, όπως επισημαίνεται και σε πρόσφατη σχετική έρευνα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας¹ (βλ. ανακοίνωση της 29/5/2003), εστιάζονται κυρίως στη θεωρητική κατεύθυνση, στην αναχρονιστική δομή και την ανελαστικότητα της παιδείας, στην ανεπάρκεια της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, καθώς και στην έλλειψη κατάλληλου επαγγελματικού προσανατολισμού.

Δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι η παιδεία στη χώρα μας ολοένα και σε αυξανόμενους ρυθμούς παράγει ανέργους. Δαπανούμε τεράστιο παραγωγικό πλούτο σε υποδομή, ανθρωποώρες διδασκαλίας και διδασκομένων για να εκπαιδύσουμε νέα παιδιά που οδεύουν στη μακροχρόνια ανεργία ή στην ετεροαπασχόληση. Παράλληλα, ο επαγγελματικός προσανατολισμός υστερεί σε σχέση με τα διεθνή δεδομένα, ενώ η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση είναι υποβαθμισμένες και λειτουργούν χωρίς κατάλληλο προγραμματισμό που να συνδέεται με τη ζήτηση ειδικοτήτων κατά

περιφέρεια της χώρας. Δε χρειάζεται να τονιστεί πόσο αναγκαίο είναι να διευρυνθεί, ανανεωθεί και εκσυγχρονιστεί η επαγγελματική εκπαίδευση, η δια βίου κατάρτιση και επανεκπαίδευση, καθώς και ο επαγγελματικός προσανατολισμός στα πρότυπα των διεθνών δεδομένων και των κατευθύνσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Χωρίς να αμφισβητείται η μερική σκοπιμότητα του θεωρήματος της "παιδείας για την παιδεία", η ίδια η ζωή και οι ανάγκες της επιβάλλουν τη μερική έστω στροφή του συνολικού εκπαιδευτικού μας συστήματος σε ευρείες ειδικότητες που έχουν ζήτηση και προοπτική στην αγορά εργασίας. Η ραγδαία εξέλιξη της οικονομίας και της τεχνολογίας επιβάλλει αυτή την αναγκαιότητα, αλλιώς η οικονομία θα καταρρεύσει έτσι που δε θα υπάρχουν οικονομικές δυνατότητες για να εφαρμοστεί η κάπως ελιτίστικη αρχή της "παιδείας για την παιδεία". Χρειαζόμαστε λιγότερους γιατρούς, οδοντίατρους, φαρμακοποιούς, χημικούς, γεωλόγους, δικηγόρους, δημοσιογράφους, φιλόλογους, ιστορικούς, τουρκολόγους και περισσότερους πληροφορικούς, οικονομολόγους, φοροτεχνικούς, τεχνολόγους τροφίμων, ιχθυολόγους, νοσοκόμους, στελέχη τουριστικών επιχειρήσεων, εκπαιδευμένους αγρότες, ειδικευμένους τεχνίτες κλπ².

Η τεχνολογία σήμερα κινείται με πρωτοφανή γοργό ρυθμό, έτσι που πολλά επαγγέλματα, εκπαιδευτικές κατευθύνσεις και ειδικότητες να αλλοιώνονται, να μετεξελίσσονται ή να υποκαθίστανται. Για το λόγο αυτό, ένα μέρος της εκπαίδευσης, ενδείκνυται να παρέχει γνώσεις γενικής παιδείας και το υπόλοιπο να αποτελεί ευέλικτη μορφή εκπαίδευσης ή κατάρτισης σε κατευθύνσεις που προσαρμόζονται στις ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας. Έτσι η αρχή "η παιδεία για την παιδεία" (ή εκπαίδευση για όλους) μπορεί να συνδυάζεται με τις ανάγκες και τις προοπτικές της αγοράς εργασίας. Το εκπαιδευτικό μας σύστημα χρειάζεται να αναπροσαρμοστεί ώστε να παρέχονται οι αναγκαίες γενικές γνώσεις, αλλά και να υπάρχουν οι δυνατότητες εξειδίκευσης και μεταπήδησης σε συναφείς ειδικότητες, ανάλογα με την πορεία της ζήτησης³. Σκόπιμο είναι δηλ. να παρέχεται η δυνατότητα να είναι κάποιος απασχολήσιμος, να μπορεί δηλ. να βρίσκει δουλειά ή να διατηρεί τη θέση του, όχι γιατί έτσι επιβάλλει η νομοθεσία ή η όποια κρατική ή συνδικαλιστική πίεση, αλλά γιατί οι γνώσεις του και η εξειδίκευση του ζητούνται στην αγορά εργασίας.

Για να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι, τα προγράμματα σπουδών πολλών ΑΕΙ αλλά και ορισμένων ΤΕΙ, χρειάζεται να αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με τις τελευταίες εξελίξεις της τεχνολογίας και κυρίως των εφαρμογών της στην πράξη. Ιδιαίτερη βαρύτητα θα πρέπει να δοθεί στη σύνδεση της εκπαίδευσης με την παραγωγή. Το σύστημα της πρακτικής άσκησης, της μαθητείας, αναγκαίο είναι να διερευνηθεί σε όλα τα επίπεδα των σπουδών. Η δημόσια επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση και ειδικότερα του ΟΑΕΔ που χαρακτηρίζεται από υψηλό συγκριτικά επίπεδο, θα πρέπει να επεκταθεί σε μεγάλο βαθμό. Για το σκοπό αυτό προτείνεται να υπάρχουν υπερτετραπλάσιες από τις σημερινές θέσεις επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατά κύριο λόγο σε τεχνικές ειδικότητες και κατά δεύτερο σε επαγγέλματα του τομέα των υπηρεσιών στην περιφέρεια Αττικής και σε άλλα μεγάλα αστικά κέντρα. Η ταχύρυθμη κατάρτιση που παρέχεται με επιδοτήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου μέσα από το θεσμό των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) χρειάζεται αναβάθμιση και κατάλληλο προγραμματισμό. που να στηρίζεται σε κατάλληλο προγραμματισμό των εκπαιδευτικών κατευθύνσεων, με βάση σοβαρές και αξιόπιστες έρευνες των τάσεων της αγοράς εργασίας⁴.

Οι δημόσιες δαπάνες για ενεργητικές πολιτικές αγοράς εργασίας, ειδικότερα όσον αφορά την επαγγελματική και τεχνική παιδεία που για πρώτη φορά υιοθετήθηκαν από το 1982 στη χώρα μας, θα πρέπει να αυξηθούν ριζικά, αν μάλιστα ληφθεί υπ'όψη ότι η Ελλάδα μαζί με την Ισπανία και τη Μεγάλη Βρετανία, δαπανούν σε σχετικές δράσεις το χαμηλότερο ποσοστό χρημάτων συγκριτικά με τα άλλα Ευρωπαϊκά κράτη⁵. Στα πλαίσια και των οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιβάλλεται η επέκταση και εντατικοποίηση της συνεχιζόμενης κατάρτισης ή επανεκπαίδευσης, μεγάλου μέρους του εργατικού δυναμικού με τη χορήγηση αυξημένων κονδυλίων για τον ίδιο σκοπό.

Προτείνεται επίσης η δημιουργία ειδικών κινήτρων για τη δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων από επιχειρήσεις. Τέτοια κίνητρα θα μπορούσαν να είναι η άμεση επιχορήγηση ή η επιδότηση του επιτοκίου για τη σύναψη μακροπρόθεσμων τραπεζικών δανείων σε παραγωγικές και ειδικότερα σε εξαγωγικές επιχειρήσεις. Παρόμοια κίνητρα θα μπορούσαν επίσης να δοθούν για τη δημιουργία "κυψελών επανένταξης", εργαζομένων σε ώριμη ηλικία που χάνουν τη δουλειά τους σε περιπτώσεις επιχειρήσεων που κλείνουν. Για τα άτομα αυτά, απαιτείται ειδική μέριμνα με ολοκληρωμένο σχέδιο που θα περιλαμβάνει επιδοτούμενη, επανακατάρτιση σε σύγχρονες ειδικότητες, υψηλά κίνητρα επαναπροσλήψεων και δημιουργίας μικρών ατομικών επιχειρήσεων, συνδυασμό προγραμμάτων ευέλικτης, μερικής απασχόλησης και ελαστικής συνταξιοδότησης. Στους απολυμένους μεταλλωρύχους της TVX λ.χ. θα μπορούσαν να δοθούν άδειες εκμετάλλευσης λατομείων ανά 10-20 άτομα. Και σε απολυμένους άνω των 50 ετών από την PALCO και άλλες επιχειρήσεις άδειες για τη λειτουργία περίπτερου, καντίνας κλπ. Ενισχύσεις και κίνητρα μπορούν ακόμη να χορηγηθούν σε νέους επιχειρηματίες, οι οποίοι να εκπαιδευτούν κατάλληλα και στους οποίους να παρασχεθεί δωρεάν ή με χαμηλό κόστος χώρος και υποδομή για ένα περίπου χρόνο ή και περισσότερο, για να λειτουργήσουν τις επιχειρήσεις τους και να προσλάβουν εργαζόμενους. Το ίδιο μπορεί να γίνει και με Δήμους ή και με διάφορους φορείς, υπό τον όρο ότι μακροπρόθεσμα όσα άτομα έχουν προσληφθεί δε θα μετατάσσονται αργότερα σε μόνιμες θέσεις του Δήμου. Βασική προϋπόθεση για την επιτυχή λειτουργία όλων των ως άνω προτάσεων, είναι η λήψη των κατάλληλων μέτρων ώστε να αποφεύγονται τα γνωστά φαινόμενα καταστρατήγησης που έχουν παρατηρηθεί στο παρελθόν.

Τα Πανεπιστήμια και ΑΕΙ πρέπει να αποκτήσουν μεγαλύτερη ευελιξία και δυνατότητες άντλησης πρόσθετων ή εναλλακτικών πηγών χρηματοδότησης, μέσα από τη διασύνδεση τους με επιχειρήσεις και την προώθηση ειδικοτήτων που έχουν μεγαλύτερη ζήτηση στην αγορά εργασίας. Τα επιστημονικά πάρκα και η δημιουργία μεταπτυχιακών ειδικοτήτων και κύκλων επιμορφωτικών σεμιναρίων για ενήλικες, κατά το πρότυπο σύγχρονων ευρωπαϊκών χωρών, αποτελούν ένα χρήσιμο οδηγό για το μέλλον. Σκόπιμο είναι επίσης να μεταφερθεί ένα μέρος των κερδών από την αυξημένη παραγωγικότητα της υψηλής τεχνολογίας και της βιομηχανίας των γνώσεων, σε δραστηριότητες με έμμεσα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη, όπως είναι φροντίδα των ηλικιωμένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες, η προστασία του περιβάλλοντος, η βελτίωση της ποιότητας της ζωής, η διεύρυνση των δυνατοτήτων ψυχαγωγίας, η προώθηση της πολιτιστικής παράδοσης και κληρονομιάς, η καλλιέργεια των τεχνών.

Ειδική βαρύτητα θα πρέπει να δοθεί στον επαγγελματικό προσανατολισμό που παρέχεται στα σχολεία, από τον ΟΑΕΔ, το Εθνικό Κέντρο Επαγγελματικού

Προσανατολισμού και διάφορους δημόσιους φορείς και υπηρεσίες. Οι σύμβουλοι εργασίας, οι σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού, χρειάζεται να επιμορφωθούν κατάλληλα και να πιστοποιηθούν αρμοδίως για την άσκηση του πολύ σημαντικού αυτού λειτουργήματος. Σοβαρή ενίσχυση απαιτείται όσον αφορά την υλικοτεχνική υποδομή και ειδικότερα τα συγγράμματα και βοηθήματα για το συναφές αντικείμενο.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις και προτάσεις αφορούν κατά κύριο λόγο το ζήτημα της σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας που κατά την άποψη μας συνιστά και το κύριο αίτιο της διαρθρωτικής ανεργίας στη χώρα μας. Οπωσδήποτε δεν εξαντλούν όλο το θέμα και τις δέσμες μέτρων που είναι δυνατό να καταγραφούν για το πολυμορφικό αυτό πρόβλημα, για την αντιμετώπιση του οποίου όπως είναι γνωστό, δεν υπάρχουν μαγικές συνταγές.

Γεγονός είναι πάντως, ότι η ανεργία δεν αντιμετωπίζεται μεμονωμένα, αλλά απαιτείται γενική έφοδος σε όλες τις εστίες που την προκαλούν. Χρειάζονται πολλαπλού τύπου μέτρα όπως λχ. η ενίσχυση και ο πραγματικός εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών απασχόλησης του ΟΑΕΔ, των τοπικών συμφώνων απασχόλησης, η ενίσχυση της γεωγραφικής κινητικότητας των εργαζομένων, η ευελιξία της αγοράς εργασίας, η λήψη κατάλληλων μέτρων για την νομιμοποίηση, την ομαλή ένταξη και τον έλεγχο εργασίας για τους αλλοδαπούς εργαζόμενους, η δημιουργία αντικινήτρων για την απασχόληση των συνταξιούχων, η διευθέτηση και μείωση των ωρών εργασίας στα πλαίσια των αντίστοιχων διεθνών εξελίξεων⁶. Παράλληλα, αναγκαία είναι η προώθηση επενδύσεων σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας που θα συνδυαστούν με κατάλληλη εκπαίδευση σε αντίστοιχα επαγγέλματα η οποία θα επιτρέπει την εξειδίκευση αλλά και την ευελιξία στην αγορά εργασίας.

Πάνω από όλα, επιβάλλεται να συντηρηθεί η ετήσια αύξηση του ΑΕΠ πάνω από 3-3,5% με αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, με αιχμή τις νέες τεχνολογίες, την πληροφορική, τον τουρισμό υψηλού επιπέδου, την εμπορική ναυτιλία και επί μέρους στρατηγικούς τομείς. Μια τέτοια αύξηση του ΑΕΠ, εφ' όσον συνδυαστεί κυρίως με σταδιακή αναπροσαρμογή και διασύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με τις ανάγκες της οικονομίας, της τεχνολογίας και της αγοράς εργασίας, αλλά και τη λήψη άλλων επί μέρους μέτρων, αποτελεί και το πλέον αποτελεσματικό φάρμακο για την αντιμετώπιση της ανεργίας. Γεγονός είναι όμως ότι, η μονομερής βελτίωση της παραγωγικότητας και η αύξηση του ΑΕΠ, δεν μπορεί να διασφαλίσει μακροπρόθεσμα τη μόνιμη λύση του προβλήματος, που όπως επανειλημμένα τονίστηκε, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαρθρωτική - εκπαιδευτική του διάσταση.

Σημειώσεις

¹ Βλ. ανακοίνωση της ΕΣΥΕ της 29 Μαΐου 2003.

² Σχετικά με θετικές επαγγελματικές προοπτικές, βλ. Κατσάνεβας, Θ. (2002 και 2003). Επαγγέλματα του μέλλοντος και του παρελθόντος. Πατάκης. Δ' μέρος. Επίσης: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2001 και 2003). Σπουδές και Απασχόληση. Επίσης: Wilson, R.A. (2001 ed.). Projections of occupations and qualifications, 2000, Institute for Employment Research, University of Warwick. Επίσης: Αρχή Βιομηχανικής Κατάρτισης Κύπρου, (1999 και 2000). Ισοζύγιο Εργατικού Δυναμικού.

³ Σχετικά με πρόσφατα στατιστικά και ενδιαφέροντα δεδομένα και παρατηρήσεις για την Παιδεία βλ. Ψαχαρόπουλος, Γ. (2003) Ελληνική Παιδεία. Εκδόσεις Σιδέρη. Βλ. επίσης: Τερλεξής, Π. (Καθημερινή, 19/6/03). Πανεπιστήμιο και αγορά εργασίας.

⁴ Για τα θέματα αυτά βλ. INE-ΓΣΕΕ (2003 επιμέλεια Ζ. Παλιός). Κατάρτιση και απασχόληση.

⁵ Για συγκριτικά στοιχεία σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα απασχόλησης και εκπαίδευσης μεταξύ άλλων βλ.: European Community. (2002). Eurydice. Key data on education in Europe. Επίσης: European Commission, Employment in Europe, 2002, recent trends and prospects. Επίσης: OECD Employment Outlook 2002.

⁶ Σχετικά με μέτρα πολιτικής για την απασχόληση στη χώρα μας, βλ.: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. (2000). Τελικό σχέδιο επιχειρησιακού προγράμματος, απασχόληση και επαγγελματική κατάρτιση, 2000 – 2006. Επίσης: Υπουργείο Εργασίας (2002 και 2003). Εθνικό σχέδιο αδράσης για την απασχόληση. Για μια περιεκτική περιγραφή του ζητήματος της ανεργίας στην Ελλάδα, βλ.: Δρεττάκης, Μ. (2001). Ανατομία της ανεργίας στην Ελλάδα. 1981-2000.